

Kőbányai János

A Nyugat és a Múlt és Jövő

Dekonstrukciós stratégiák

„A népek vagy az osztályok vagy az olyan népek, amelyek osztályok és történetük nincs, a költészetben kezdik felütni fejüket – s ezzel megkezdődik történetük.”

Ignotus: Zsargon

A Patai József szerkesztette *Múlt és Jövő* ügye és programja egy tömönlatban összefoglalható: „Vissza a zsidósághoz!” (Gyakran olvasható is volt a publicisztikájában kurzívval kiemelve, fennállása valamennyi periódusában.) Az a valós társadalmi jelenség és az érte érzett szorongás hívta és tartotta életben, hogy az asszimiláció, s más, főleg kulturális körülmények miatt a magyar zsidóság – egyre rohamosabb mértékben – megszűnik zsidónak lenni. E fenyegető felismerés hívta életre a programját: megteremteni azt az új kulturális létformát, amely a zsidóságot a modernitás kihívásai korában is megtartja élőnek. A csődöt mondott vallásreform, a *neológia* helyett, amely utat nyitott a megsemmisülés folyamatához, úgy térjen „vissza”, hogy az elzárkózó orthodoxiával ellentétben nem elszigeteli magát a modernitástól, hanem annak műveltséganyagával és kommunikációs eszközeivel újítsa és erősítse meg magát; és ehhez fölhasználja a tradicionális zsidó kultúrán kívül eső kultúrák számára adaptálható elemeit.

A *Nyugat* ügye és programja is hasonló tömörséggel foglalható össze: Létrehozni s működtetni egy olyan „semleges kulturális teret”, amelyben a tradíciók úgy haladhatóak meg, hogy azok elemei egy új kontextusban, a modernitásban legyenek érvényesíthetőek. A tradíciók lebontásának és átértékelésének a célja a modern Magyarország megteremtése – végzetes társadalmi és kulturális megkésettség sürgető nyomása alatt. „Kompországot” végérvényesen kikötni Nyugat partjaihoz. Ahogy Ady Endre a „Korrobóri” cikkében és metaforájában megfogalmazta, azért mert: „Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz.”

Tehát mindkét folyóirat-műhely két entitás – a magyar és a zsidó – viszonyát kívánta rendezni „dekonstrukciós” folyamat keretében.

A *Nyugat*ban tökéletesedett ki, ha nem is előzmények nélkül a magyar folyóiratok struktúrája. Annak a médium-eszköznek a szerkezete, amelyben a dekonstrukció és konstrukció folyamata zajlott. Alapvetése mintaadó maradt a mai napig – ezen még a digitális folyóiratok sem változtattak lényegesen. A *Múlt és Jövő* a *Nyugat* antitézisének is tekinthető, hiszen, amit a *Nyugat* eredményként könyvelt el – a feloldódást (azaz: a megsemmisülést) a magyar entitásban (vagy annak illúzióját), azt a *Múlt és Jövő* szorongásos rémülettel kezelte. Az entitás megsemmisülését annak tekintette, ami: halálnak. Egy nép (s nem egy kiürült vallás) halálának. Ezért minden ereje összefogásával az életért harcolt – a dolgok, korántsem paradox logikája szerint: ugyanazokkal az eszközökkel (sőt: nem kis részben ugyanazokkal az emberekkel), mint a *Nyugat*.

Mindezt a két folyóirat (számtalan személyben összefonódó) jelensége és sorsa a magyar zsidó történelem belső fejlődéseként is szemlélhető. A magyar zsidóságnak a modernitás kihívására történt eltérő válaszainak. A *Nyugat* zsidó alapítói – amíg a lap irányítása a kezükben volt – azt a választ adták: a modernitás (az emancipáció és következményei – mint folyamat) fölöslegessé tette a zsidó entitás fenntartását. Ezért gondolták tanácsosnak „megcsinálni” a magyar nemzetbe (entitásba) történő alkotó belehalás programját. Ez a *Nyugat* igazi „zsidó történetének” a lényege. Sőt: ez a történet reprezentatívabban (és eredményesebben), valamint, egyetemesebben hordozza a magyar zsidóság történetét, mint a manifeszt módon zsidó *Múlt és Jövő* – amely a magyar zsidó történet egésze szempontjából marginálisnak is tekinthető. (Aláhuzandó: az élet programját tehát egy kisebbség képviselte.) A *Nyugat* kifejezetten „zsidó ügyei” és témái, nagyritkán diskurzusai, mindehhez a „nagy narratívához” képest marginálisnak számítottak.

Többsége maga is reakció volt, a *Nyugatot* zsidó alapon ért támadásokra.

A tény, hogy a zsidó témát feltűnően kerülő, s magát a „semleges térben” tudó *Nyugatot* annyi támadás érte, mégpedig igazi zsidó programja miatt: bizonyítja, hogy a magyar társadalom ezt a programot, ezt a „megszüntetve megőrző” entitásba beleolvadást, nem fogadta el. Vagy csak, mindazt, ami a látens „megőrzésben”, óhatatlanul, szinte természeti törvény érvényesüléseként, megnyilvánult. Az elutasítást nem lenne sem helyes, sem méltányos zsidó ellenességnek, vagy antiszemitizmusnak értelmezni. Hanem annak, ami: a program visszautasításának.

A *Múlt és Jövő* a *Nyugattal* szemben, mintegy a programjával szemben megfogalmazott válaszként született. Nem az entitás feladását (a halálát), hanem az önálló életet választotta – a magyar entitás mellett. A kettős entitást és azonos-ságot. Azt az eredeti, már a kánaáni gyökerekre is visszavezethető zsidó tradíciót kívánta folytatni, ami a zsidó-görög, zsidó-arab, s majd az új kor hajnalán legjellemzőbben zsidó-német, s végül zsidó-európai láncolatban a zsidóságot élő népként tartotta fent – kulturális vérátömlesztések sorozata eredményeként.

Mindezért Patai József *Múlt és Jövője* a hagyományos magyar zsidó felekezeti sajtóval szemben is az antitézis szerepét töltötte be. Az *Egyenlőség – A Hét – Nyugat* egy egyenes ívű, három fázisú fejlődésnek fogható fel: a magyarosodás (mint ügy és program) szempontjából. Ebben először a) a magyarosodás programjának kitűzése, majd b) a magyar kultúra elsajátítása valósult meg, végül majd a magyarosodás magas („kész”) fokán: c) megindult a teljes feloldódás a magyar kultúrában – annak az átalakításával. Ebben az utolsó, már nem zsidó entitásúvá fejlődő mozzanatban – a kétkultúráság lelki kondíciói helyiértékeit kitöltendő – a nyugat-európai kultúra eredményeit és elemeit a zsidóhoz hasonlóan oly bezárkózott magyaréhoz kívánták hozzáajátítani.

A *Múlt és Jövő* az *Egyenlőség* útkeresztződésétől egy másik irányba indult el. A megmagyarosodás eredményeit nem a magyar azonosságban feloldódva kívánta folytatni, hanem a magyar kulturális kontextusban a magyartól és a nyugat-európai kultúrától nem idegen, mert annak számos elemét magába szervítő modern zsidó (cionista) kultúrát óhajtotta művelni. Ez maga is többszörös dekonstrukció eredménye volt: a modern európai kultúrából (például a 19. századi progresszív nacionalizmusokból), a hagyományos zsidó tradícióból állt össze – s ebből bontakoztatta ki

azt a régi-új-héber nyelvre és kultúrára épített konstrukciót, amely később izraelivé változott.

Ezt az irányváltást Patai egyik legközelebb munkatársa, *Avigdor Hameiri* már bizonyos történelmi távlatból, oly lényegre tapintóan összegezte:

„Így vált közvetítővé a *Múlt és Jövő* a beolvadás világa és a teljesen ellentétes célú gondolat, a zsidó nemzeti gondolat között, egy olyan folyóiratként, mely esztétikai színvonalához hasonló azóta sem található a zsidó világban. Patai egy olyan közvetítő szerepre volt képes, amellyel sikerült összekapcsolnia az egész zsidó világot – a zsidó, illetve izraeli kultúra alkotásait világszerte – a magyarországi cionista front kellős közepével, voltaképpen anélkül hogy nyíltan védelmezte volna magát a cionista gondolatot. Patai volt az egyetlen a világban, akinek sikerült kikristályosítania azt a gondolatot, hogy az egész zsidó, illetve izraeli kultúra lényegében cionista kultúra volt.¹”

Ez a két tűz közötti helyzet, s a belőle pulzáló dinamika határozza meg a *Múlt és Jövőnek* nemcsak a tartalmát, de ennél meghatározóbban: a szerkezeti felépítését is.

a) *A szerkesztő. Impresszum.* A főszerkesztő Patai József egyéni dominanciája – akár *A Hét*-nél Kiss Józsefé, az *Egyenlőség*-nél Szabolcsi Miksáé, majd fiáé, Lajosé, a *Nyugat*-nál Osváté, s majd egy átmeneti, nem működő kollektív (Móricz Zsigmonddal szerkesztett periódus után) Babits Mihályé – megkérdőjelezhetetlen volt. Patai a szerkesztés gondját és felelősségét a családjával, mindenek előtt a feleségével², sőt mindhárom gyerekével³ megosztotta. A lapnak kezdeti alap (és *jolly joker*) munkatársa, majd a fiók folyóirat – a *Remény* – főszerkesztője, Molnár Ernő is családtag volt (Patai Edith húgának férje). Ő vitte a lapot 1939 és 1944 között, Patai nevével és szellemében.

A *Nyugat* nagy periódusát ezzel szemben egy jól működő *team* alapította és vezényelte, amelyben eltérő háttérű és habitusú személyiségek, eltérő funkciókat valósítottak meg az ügy és cél érdekében. Osvát Ernő a par excellence értelmiségi a tartalommal, az esztétikai reprezentációval, s az egész lap összképének a kialakításával foglalkozott, alkotó módon⁴; Ignotus a célok és programok artikulálásával és kommunikálásával, sokrétű kitekintésében és mennyiségében is rendkívül tekintélyes publicisztikai tevékenységet

kifejtve; Fenyő Miksa pedig a lap fenntartásának gondját vállalta magára: nevezetesen azt a közvetítő munkát, hogy egy teljes mértékben zsidó nagytőkés réteget meggyőzzön arról (a GYOSZ-on keresztül), hogy a *Nyugat* ügyét és programját (lét)érdeke finanszírozni. Az ő együttes érdemük volt a magyar művész értelmiség progresszív, vagy arra hajló részének megszervezése, vagy méginkább: megteremtése. Egy olyan szintetizált, sokféle háttérből származó „népfront” modelljének a létrehozása, amelynek az akvárium körülményei után is képviselnie kellene az új habitust Magyarország szellemi életében. Kezdő, a régi Magyarországtól érintetlen(nek hitt) emberekből, fiatal újságírókból, tanárokból teremtették meg a „második reformkor⁵” írógárdáját, akikből aztán a magyar irodalom modern klaszrikusai váltak. Mindenek előtt a „félíg kész” Ady Endrét, s a teljes ismeretlenségből: Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt ők teremtették, de az ő művik: Szabó Dezsőtől kezdve Németh Lászlóig, a reaktivált Cholnoki Viktortól Csáth Gézáig egy sereg más alkotó is, mindazok, akiknek egy része később megtagadta őket.⁶ Ezen állítás igazát mi sem bizonyítja jobban, mint a *Nyugat* első megosztó konfliktusa Osvát és a lapot finanszírozó Hatvany Lajos között. Ennek egyik központi eleme az volt, hogy a *Nyugat* nem kívánt olyan szerzőkkel foglalkozni, akiket nem ő „teremtett”. Például Bródy Sándorral, Kóbor Tamással, Gárdonyi Gézával. (S csak igen szőrmentén, s nem teljesítményük alapján kellő súllyal: Krúdy Gyulával, Somlyó Zoltánnal, Szomoró Dezsővel.)

A *Nyugat* impresszuma teljesen független folyóirat benyomását kelti. Még a műfaját, érdeklődési köre tartományát sem jelöli meg benne. Hiszen olyan emblemikus a címe, hogy minden hozzáadás csak szűkítés lenne. A szerkesztők és főmunkatársak felsorolása az ügyet és programot homogenizáló cím-embléma alatt, mintegy az írói személyiség önmaga jelentéshordozóvá (ügyé/programmá) emelése gesztusának számított – hiszen a név mögött álló személynek (legkülönb: Ady Endréének) és a személyekhez kapcsolódó életműveknek kellett meghatározniuk a lap szellemét.

Kik tették lehetővé a lap megjelenítését és fennmaradását? A legtöbb – és legautentikusabb adatot – Fenyő Mario, Fenyő Miksa fia gyűjtötte össze⁷, aki a *Nyugatot* szociológiai szempontból elemezte, s ezért nem kerülhette meg a kérdést⁸: miként a folyóirat első (s egyben utolsó) monográfusa, Farkas Lujza⁹ sem. A legfrissebb és a leg részletesebb munka e tárgyban, Buda Attila:

A *Nyugat kiadó története*¹⁰, is bőven foglalkozott a folyóirat anyagi háttérével, mégpedig a tipikus folyóirat-képződmény – a folyóirat alap szerzőinek munkái kiadására vállalkozó sziámi testvér – a lap emblémáját viselő könyvkiadó történetével párhuzamban. Schöpflin Aladár, aki a *Nyugat* teljesítményére alapozta irodalomtörténetét, hogy a folyóirat és a zsidóság (írók, szerkesztők, s a közönség) meghatározó kapcsolatát kitüntetően elemezze¹¹, már a *Nyugat*-ban is kiemelte a zsidók szerepét a modern magyar kultúrában, vagy inkább társadalomban. Keveset (vagy soha nem) idézett kitűnő elemzésében a magyar társadalomnak a zsidóival majdnem ekvivalens, s ezért majdnem a tőle legmesszebb álló mentalitását vizsgálta – a vesztes háború villámfényében szűrve le a *Nyugat* törekvései heveny elutasításának társadalmi háttérét:

„A magyar középosztálynak a hivatalokba özőnlése még egy más igen nevezetes következménnyel jár. Mivel a tanult magyar emberek túlnyomó részét s a magyarrá lett régi városi polgárság aránytalanul nagy részét is felszívták a hivatalok, a többi társadalmi funkciókra, az iparra és kereskedelemre szükséges intelligens munkaerő már nem telt ki a tradicionális osztályokból. A parasztságból pedig a kultur-eszközök fogyatékosága s a rendelkezésre álló idő rövidege miatt nem fejlődhetett megfelelő iparos és kereskedő réteg. Valakinek pedig el kellett végezni ezt a munkát, a társadalomban épp úgy érvényes a horror vacui törvénye, mint a természetben: azon a téren, amely a magyar társadalmi szerkezeten megnyílt, beözönlött a folyton szaporodó zsidóság, amely a maga intelligenciájával, munkakedvével és az üzleti érvényesülésre berendezkedett idegrendszerével hamarosan elfoglalta társadalmunkban azt a helyet, amelyet más népek életében a testükből organikusán kifejlődött tulajdonképpen városi polgárság tölt be. Ez az új elem nyelvben és érületben hamar megmagyarosodott, kiváló alkalmazkodó érzékével azonnal felismerte, hogy boldogulása a magyarság boldogulásához van kapcsolódva. Az uralkodó ideológiába azonban nem tudott teljesen bekapcsolódni, sőt amint számban és befolyásban gyarapodott, mindinkább függetlenítette magát tőle, mert ez az ideológia ellenkezett mentalitásával, tradícióival és agrárius-hivatalnoki ideológia lévén, kereskedő és iparúzó voltával is. A lateiner középosztály ezért mindinkább idegennek érezte magától ezt az újonnan alakult zsidó középosztályt, mely-

nek gazdasági gyarapodása s ezzel velejáró társadalmi és politikai érvényesülésre felkeltette féltékenységét és irigységét is. Így keletkezett egy zsebre dugott öklű, konkrét célok nélküli és merőben érzelmi antiszemitizmus, amely a mai magyar társadalom egyik legkülönösebb jellemvonása.

Mint a falun, ahol kereskedő és zsidó egyet jelent (emlékszem, diákkoromban jártam egy pozsony megyei magyar faluban, ahol az egyik boltost, mert keresztény volt, úgy hívták, hogy magyar zsidó), azok a jellemvonások, melyek mindenütt másutt egyszerűen a kereskedő és iparos polgárok jellemvonásai, a magyar lateiner-tudatban egyszerűen zsidó jellemvonások színében tűntek fel. Azok az eszmék, amelyeket mindenütt másutt a városi polgárság szokott felkarolni, nálunk speciálisan zsidó bélyeget kaptak, mert az a polgári osztály, amely felkarolta és hirdette őket, túlnyomó részben zsidókból áll. Az antiszemitizmustól gyanakvóvá lett lateinerség e miatt végleg elzárkózott a progresszív eszmék elől és pedig annál inkább, mennél türelmetlenebbül hangoztatták őket hirdetőik. Az antiszemitizmus egy igen kényelmes, minden lelkiismeretes kritika, sőt a gondolkodás alól is felmentő formulát adott a lateiner-középosztály számára minden politikai és társadalmi kontroverz kérdésben. Amire rá lehetett sütni a zsidó bélyeget, azzal szemben magától adva volt az állásfoglalás, s hogy e bélyeget mindenre, ami a progresszió nevében hangzott fel, rásüssék, arról szívesen gondoskodtak azok, akiknek érdekében állott hogy a progresszív eszmék terjedése megakasztassék. Hány ezer magyar iskolavégzett ember nyugodott meg abban, hogy a szociáldemokrácia egyszerűen zsidóügy azért, mert vezérei közt sok a zsidó! Hányszor emelték ellenem máskülönben derék és nem is ostoba magyarok magánkörben a zsidókkal cimborálás vádját azért, mert a radikális eszmeáramlatokba kapcsoltam bele észjárásomat és írói munkámat!”¹²

A *Nyugat* támogatói között megtaláljuk ugyanazokat a mecénásokat – a Hatvány, a Chorin, Weiss család – képviselőit, és más nagyiparosokét, akik, ha intézményes formában is – az IMIT-en és az OMIKE-n keresztül – az *IMIT* Évkönyvek és a *Múlt és Jövő* megjelentetését is támogatták. A *Múlt és Jövő* egyik kezdeményének tekinthető, az 1910-es *OMIKE Cultur Almanach*-ban ott találjuk a *Nyugat* folyóirat hirdetését is – ami szintén aláhúzza, az azonos vagy hasonló

közönség létezését. A *Múlt és Jövő* impresszumában is megjelenő intézmény embléma-neve, az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Kultur Egyesület) valóságos kulturális mozgalomban való részvételt fedett le.

A lapindításhoz szükséges alaptőke is „mozgalmi” alapon jött létre, anélkül, hogy valóságos tőkét kellett volna „felhajtani” hozzá – az OMIKE filozófiájának megfelelően: „Egyesületünk erőt, befolyást csak úgy nyerhet, ha kötelékébe fogadja a magyar zsidó polgárság tízezreit. Egyesületünk nem azon az elven épül, hogy kevesen áldoznak sokat, hanem hogy sokaknak csekély áldozata sokakra rüg.¹³” A lap előfizetése „kombinálva” volt az OMIKE tagsággal. Azaz: aki belépett az OMIKE pártoló tagjai sorába, ami bizonyos évi támogató összeggel járt, illetményül kapta a lapot egy évig. (A pártoló tagsági díj 20 vagy 30 korona volt, annak megfelelően, hogy a folyóirat rendes vagy exkluzív kivitelű példányát kapta az egyesületbe belépő.) Nem az előfizetésből, hanem az OMIKE tagsági díjakból származó bevételből Patai megcsinálta az igen pénzigényes, nemcsak Magyarországon, de az egész világon is ritka gazdagon kivitelezett lapot, levonta a maga költségeit, s elszámolt vele az OMIKE-nek. Cserébe ő maga szervezte az egész Monarchia területén nem a lap előfizetését, hanem az OMIKE tagságot. Az 1912-es OMIKE jelentés szerint több, mint 2000 ilyen előfizetés fűződik Patai szervező tevékenységéhez¹⁴. Az 1912-15-ös évfolyamokban feltüntetett előfizetők mellett hónapról hónapra a szerkesztő azt is kiemelte, hogy milyen körzetekben, kik közreműködtek aktívan az OMIKE/*Múlt és Jövő* beszerzéseikben. Előszörban a helyi neológ és status quo rabbik, értelmiségiek, s a *Makkabia zsidó* egyetemista szervezetből, az ország, sőt a külföld minden sarkába szétszóródott cionista szellemű elit. A szimbiózis-konstrukció néhány év alatt megteremtette a magyar zsidóság legmagasabb színvonalú, legelterjedtebb – s a legmélyebbre beágyazódott kulturális médiumát és infrastruktúráját¹⁵. Patai József mindkét fia Raphael és Saul azt állították, hogy a lapnak 5000 állandó előfizetője volt¹⁶.

Az OMIKE neve az első világháború után lekerült a lap impresszumából – egy teljesen megváltozott történelmi helyzetben. (Sajnos a szakítás okára, vagy az OMIKE munkájának az elhalványulására eddig nem került elő adat.) A lap további támogatói – az előfizetőkön és a hirdetőkön kívül – ha voltak ilyenek, homályban maradtak. Az 1926-ban megalakult Magyar Zsidók Pro Palesztína Szövetsége neve több *Múlt és Jövő*

kiadványon is szerepelt. (Például Patai *Herzl* monográfiáján, vagy éppen az Ahad Haam válogatott tanulmány gyűjteményen, ahol az „Avar vö Atid” cikk is megjelent, szintén a Magyar Zsidók Pro Palesztína Szövetsége szerepel kiadóként.) Patai szerepe a szervezetben (a kulturális szekció vezetőjeként), valamint a lapban megjelent összes dokumentum a szervezet működésével kapcsolatban feltételezni engedi, hogy ez az OMIKE-nél jóval szűkörűbb szervezet, amely az Izrael állam előtti funkciók magyarországi intézését is vállalta (*Keren Hajasod*) valamelyest védernyőt biztosított a lapnak. A szervezet története feldolgozásra vár – minden bizonnyal döntő részben a *Múlt és Jövő* publikációi ebben irányadóak lesznek. A lapból kikövetkeztethető vezetése hasonló nagyiparos-vezető értelmiségi hátteret feltételez, mint az OMIKE esetében.¹⁷

A lap utolsó periódusában – 1939. szeptember–1944. március – a világ- és a magyar politikai élet változásainak következményeként – az inkább megbélyegző, mint informáló – „Zsidó lap” – került az impresszumba.

A lap nevének az eredetéről eddig nincs pontos információnk. Ahogy arról a nagy fordulatról sem, hogyan változott az 1911-es *Magyar Zsidó Almanach* évkönyv egycsapásra modern folyóirattá 1912-ben. Feltételezésem szerint: a *Nyugat* példája mint kihívás nyújthatta a döntő lökést. A cím ritmusa, amely két egymással ellentétes, de mégis a mélységekben szervesen összefüggő fogalmat kapcsol össze, igen emlékeztet az egyik, bizonyára mintául szolgáló folyóiratra, az *Ost und West (1900–1929)* címválasztására. Egy nevezetes Ahad Haam cikk (és gondolat) is lehetett a névválasztás ihletője, amit Patai valószínűleg olvashatott. „Avar vö Atid” („Múlt és Jövő”) Pardesz 1892.¹⁸

A címlapon önmeghatározásában – „zsidó irodalmi, művészeti és társadalmi és kritikai folyóirat” – a „zsidó” jelző teremt újszerű kontextust a majdnem sablonos szalag-szövegnek. Ezzel természetesen tetsző állítással változik az igencsak viták középpontjában álló kérdés; s egyúttal igénybejelentéssé: nevezetesen, hogy művészetnek, irodalomnak s társadalomnak létezik egy zsidó olvasata, értelmezhetősége is: tehát nem vallási (felekezeti), hanem népi entitása. És a hozzá viszonyuló attitűd – ebben benne sűrűsödik és sejlik a korántsem egyértelműség – „kritikai”. Tehát ezért a legitimáció még nem kész: a lap ügyének és programjának kell majd „megcsinálnia”.

b) *Publicisztika*. A *Múlt és Jövő* élén – mind fizikai, mind funkcionális értelemben – nem szöveg-, hanem képi reprezentáció állt, mégpedig kiemelt formában. Egy egész oldalas kép (mai fogalommal: poster). Egy olyan hártya papírral és előzékekkel kiemelt vizuális reprezentáció, amely nem csak otthonosságot sugárzott (legtöbbször egy bibliai jelenet, vagy egy modern zsidó művész alkotása), hanem arra is kínálta magát, hogy a folyóirattól kiemelve külön életre-funkcióra ébredjen, s az olvasó otthonának nyújtson zsidó, mégpedig modern zsidó jelleget. Később a *Nyugat*nál is előfordul ez a vizuális felütés: egy-egy művész grafikájának a *Múlt és Jövő*énél kevésbé kiemelt, de mégis hangsúlyos szerepeltetése. Főként a magyar képzőművészet modernistái, a *Nyolcak* képzőművész csoport alkotásai. A *Nyugat*ban közölt képzőművészeti reprodukciók – mint folyamat – érzékenyen jelenítik meg azt a változást, ami a folyóirat életében és korszakában végbement.

Azonban egy állandó vizuális jelenlét is elkísérte a *Nyugat* olvasóját 1908 és 1941 között: Beck. Ö. Fülöp Mikes Kelemen érme. Hogy miért esett erre a figurára a választás, ezt nem lehet tudni. Tudatos üzenet volt-e? Vagy csak a késői értelmező látja/olvassa ebben a szimbólumteremtésben a *Nyugat* narratíváját? Egy magányos figura támaszkodik egy íróasztalra. Jobbkézrel öntudatlanul, automatikusan ír, figyelme a távolba, valamilyen soha be nem teljesülő vágy irányába réved. Az egész grafika melankóliát áraszt. Akár a mintát nyújtó irodalmi személyiség élete: aki képzelt címzettnek (közönségnek) írt, idegen helyen – magának. (Maga a művész sorsa is beteljesítette a víziót, a holokauszt áldozata lett, nem jutott el Rodostójából a befogadtatás Magyarországa.)

A *Múlt és Jövő* is publicisztika-felvezetéssel indította szinte valamennyi számát. A *Nyugathoz* hasonlóan, ahol a főszerkesztő Ignótus foglalta el ezt az irányító szerepet, a nyitó oldalon Patai írásaival találkozunk leggyakrabban.

Itt a publicisztika és a *homília* (*drásá*) funkciói összefolytak azonban. (Persze a szekuláris publicisztika műfajának is a *homília* volt a szerves előzménye.) A *Múlt és Jövő* vezércikkeinek stílusa, hangja erősen átszótt bibliai elemekkel. Ez az összefonódás egyrészt a magyar zsidó sajtó hagyományaiból származik, a naptár jellegből, ahol egy-egy jelentősebb ünnep nyújtott alkalmat és keretet az aktuális problémák, illetve naprakész életérzések megérzékítésére. (Sajátos válfaja a

szintén a felekezeti sajtó élére szánt ünnep-költészet. Lásd: Kiss József *Ünnepnapok*¹⁹ kötetét, Patai, Gábor Andor, Peterdi Andor és Somlyó Zoltán és mások verseit az *Egyenlőség* élén, majd a *Múlt és Jövő*ben is). Másrészt abból is fakadt, hogy Patain kívül a legtöbb vezércikkíró maga is aktív rabbi volt. Leggyakrabban Hevesi Simon, az OMIKE alapítója és vezetője, valamint Frisch Ármin, Berstein Béla és Kiss Arnold írtak a legsűrűbben publicisztikát. Hajdu Miklós jogász és hivatásos publicista is (Patai barátja 1903-tól) jelentős hitközségi tisztségeket viselt mind az OMIKE-ben, s mind a PIH-ben.²⁰

A homíliával (*Drásával*) átszőtt publicisztikának azonban mindezek mellett van egy mélyebb jelentősége. Itt is megmutatkozik – akár a „felekezeti” költészetben, amely éppen ezért a keresztény felekezeti költészettől oly eltérő funkciót szolgál – a Yosef Yerusalmi értelmezte sajátos zsidó történelemszemlélet²¹, amely oly egyedi módon: a bibliai elbeszélés kimerevített jelenidejében él. Az e narratíván nyugvó történelmi tudat nyújtott kiindulópontot, kapaszkodót, argumentumot, s metafora-nyelvet a jelen feladatainak, problémáinak a megoldására. Az általános témákat, jellegzetes kivételek erősítették: a néhány nem homíliával, hanem irodalomtudománnyal vegyített publicisztika (legtöbbször a szintén rabbi-tudós, Heller Bernát tollából) valamely reformkori magyar történelmi szereplő emlékét idézte meg vonatkozási pontként²². Madách Imre, Eötvös József, Kossuth Lajos alakjai szinte bibliai dimenziókat nyertek, hiszen a magyar zsidók létezésének, vagy befogadtatásuk igen csak ingatag alapjának majdnem olyan erővel nyújtottak legitimitást, mint Ábrahám temetkezőhely-vásárlásai Hebronban, vagy az egyiptomi kivonulás eseménysora. Ezekben a publicisztikákban a magyar reformkor kapcsolódott az eleven bibliai hagyománnyal. A magyar zsidók Madách-kultusza minden bizonnyal a reformkor és a bibliai egybeforrásának köszönhető, mert Madách személyiségében és művében ez a kettő oly természetesen simult egymásba.²³

A publicisztikai anyaghoz – amelyek minden áttétel nélkül tárgyalták az ügy/program kérdéseit – tartoznak a publicisztikák elindította vitacikkek is. Ezt kommunikálta a „Tollhegyről” című rovat is a lap végén, mintegy keretbe foglalva az irodalmi jellegű reprezentációt. Mint az *Egyenlőség* idején, itt is a megkettőzött én-*Secundus* írta e rovat nagyrészét. Ez az apróbb betűkkel szedett tér a gyors és szatirikus hangvételű válaszreakciónak adott helyet a külvilág

jelenségeire, s néha a lapot ért támadásokra. A *Nyugat* kezdetben nem gondolt erre, de 1910-től „Disputa” néven hasonló funkciójú rovatot indított. A „Kronika és Szemle” rovat a tájékoztatót szolgálta (a *Nyugat*ban a „Figyelő”), ahol három teljesen különálló világ találkozott.

a) *A magyar világ.* Míg a *Nyugat* publicisztikái, vagy hírei tengelyében a magyar világ, a magyar társadalom és kultúra egésze állt, addig ez a *Múlt és Jövő* esetében még marginálisan sem fordult elő. Csak annyiban tartotta ügyének a magyar társadalmat, amennyiben annak zsidó vonatkozása volt. A dikurzus témájává valamit az avatott, ha valamely zsidó értéket, művészt, akciót elismertek, vagy elutasítottak. A *Nyugathoz* hasonlóan támadásokra felelt: antiszemita lapok (főként az *Alkotmány*, *Új Magyarország*) támadásait, vagy állításait pellengérezte ki. Ebből a rovatból indult, egy *Nyugat* cikk²⁴-re tett néhány soros megjegyzésből a *Múlt és Jövő* egyetlen komoly vitája kora szellemi környezetével – Patai vitája Szabó Dezsővel, amely végül is a *Huszádik század és a Múlt és Jövő* hasábjain folytatódott. A *Huszádik század* „Zsidó kérdés” vitáját is ez a rovat kísérte nyomon, de – és igen jellemző momentum, hogy erre reagált – a hírhedt „Nyugat magyartalanságai” cikket is itt kommentálták.

b) *Magyar zsidó világ.* A rovat reakcióinak java-része a magyar zsidó világ igen széles spektrumára reagált. Az orthodoxoktól a cionistákig, de ide tartoznak az *Egyenlőséggel* folytatott perlekedések is. Minden bizonnyal ebbe az alosztályba kell sorolnunk a kitérőket gúnyoló, ostorozó szurkálások, vagy a zsidó származású értelmiség zsidósággal kapcsolatos közönbösségét bíráló megjegyzéseket is. Ez utóbbi két csoport a vezércikkek gyakori témája is. Sokkal elkeseredettebb indulattal, mint az antiszemita jelenségek bírálata. Ahogy az orthodoxok a hozzájuk hasonló neo-orthodoxiát bírálták a legélesebben, velük szemben fokozódott szenvedélyé az ellenérzés, úgy a modern zsidók értelmiségiek a modern zsidó származású, a zsidósággal a köteleket felbontó értelmiséget pellengérezték ki a legmaróbb gúnnal, s a legelkeseredettebben – épp azt a réteget, amely műveltségben, társadalmi elhelyezkedtségben hozzájuk a legközelebb állt.

c) *A külvilág.* A rovat – nem csak a Monarchia fennállása alatt – ugyanolyan természetesen reagált a német és osztrák antiszemita újságok (vagy az angol, a francia, az olasz sajtó) vagy más intézmények támadásaira, mint a magyar megfelelőikére. Már a kezdetektől kezdve ez a kitekintés nemcsak széles látókört reprezentált –

mint például a *Nyugat* esetében, amely szintén sok külföldi hatást adaptált és kommentált –, hanem azt az azonosságtudatot ültette át a gyakorlatba, amely a zsidóságot népnak tartotta, s a zsidó népet pedig abból a szempontból egységesnek, hogy bármely államban, nyelvben, kultúrában is él: a *Múlt és Jövő* csinálói, olvasói velük egy sorsban és kultúrában tudják magukat. Ez a horizont valósította meg a folyóirat egyik ügyét és harcát, amely a magyar zsidók elzárkózását és különlegességét hirdette a zsidóság (zsidó nép) egyetemével szemben.

A folyóirat regény-ideje előrehaladtával a nem magyarországi tér, a *Balfour deklaráció* utáni Palesztína egyre inkább alakult saját – és csak nem is virtuális – szellemi, nyelvi és földrajzi térré. Ez a tér egyébként egyetlen egyszer igen hangsúlyosan a *Nyugat*-ban is megjelent, Raab Andor²⁵ „A cionizmus a világháborúban” című cikkében, amelynek a végén fölsejlik a zsidó állam alapításának a lehetősége.

„Az önálló zsidó állam ma már valóban nem tartozik a lehetetlenségek közé. Nagy államok viselkedéséből, pusztító katonai mérkőzéséből, áldatlan politikai és gazdasági versengéséből így születhetik meg az idealizmusnak egyik legszebb diadala, s az emberiségnek ebből az önálló önmarcangolásából más nagy politikai és társadalmi evolúciók mellett talán egy évezredes történelmi álom valóra váltát is a fejlődés pozitív tényei közé írhatjuk.”²⁶

Az írás minden bizonnyal Ignotus révén került a lapba, az ő igen lényeges jegyzetével. Amelyben nem utasítja el hisztérikusan a cionizmust (mint a magyar zsidó hivatalosságok nagyrésze), hanem csak nem azonosul vele. És ebben a kontextusban komoly, megszívlelendő tényezőnek tartja, amellyel meg kell ismerkedniük a *Nyugat* olvasóinak:

„E sorokban olyasmivel ismerkedik meg az olvasó, ami, kivált itt Magyarországon, egészen idegen valami: a zsidó nemzeti érzéssel –, a tárgyánál fogva is érdekes tanulmány írója ennek az érzésnek, az ő cionista meggyőződésének és törekvésének szemszögéből nézi a Szentföld történelmi talaján egy esztendő óta történőket. A tanulmány közlésére, egyéb értékén kívül, éppen ez vitt bennünket: a cionista gondolatmenet ismertetésének szándéka, s az arra való figyelmeztetés, hogy az immár ötödik éves világháború éppen nemzeti és faji tekintetben olyan ér-

zékenységeket termelt s egyben olyan lehetőségeket teremtett, amelyek közepett oktalanság, mert veszedelem ilyesmikkel oly ledéren, nyeglén vagy gondolatlan játszani, mint a háború előtt talán még lehetett. Semmisem éleszti fel, s feléledése után menten vadítja is, a faji, a nemzeti tudatot, mint a hideget-meleget váltakoztató skót-douche rendszer, mikor egy fajtát előbb tyúkkal-kaláccsal megukhoz édesgetnek, majd eret akarnak rajt vágni s lecsapolni a zsírját, amért meghízott. Minden szűkeszűség, irigység vagy rosszhiszeműség, melybe a magyart a nemzeti vagy faji védekezés címén akarják belepredikálni, istentelen játék s vulkánon való táncoltatás olyan időkben, mikor az ég minden tájéka felől éppen a nemzeti s a faji eszme fordul a magyarnak állami kialakultsága s ezzel faji megmaradásának talán egyetlen igazi biztosítóka ellen. Ha van elmélet, melybe ma a magyar érdek a nemzeti eszme hajtóvadászata elől menekülhet, csak valamely nemzetközi vagy nemzetfölötti lehet – s akik a magyar azon a természetes és szent igényén fölül, hogy meg akar maradni, ország akar maradni s függetlenségben kívánja tartani ez országát, még valamely befelé, önnön kebelén belül való chauvinizmusra és türelmetlenségre is izgatják, nemcsak lelkiismeretlenek, de tudatlanok is. Ignotus”²⁷

Éppen tíz éve jelent meg ugyancsak Ignotus tollából a *Nyugat* kevés *par excellence* zsidó kultúrával foglalkozó írása „Zsargon” címmel (sőt, mint *sui generis* kultúrát, minden politikai, vagy irodalompolitikai felhang nélkül csak ez az egy esszé elemezte a folyóirat egész fennállása alatt), amelyben noha a jiddis nyelvről írt – az általa kedvelt Morris Rosenfeld amerikai jiddis költő bemutatása²⁸ alkalmából – itt is érintette a cionizmus jelenlétét, vagy számára is elgondolkoztató kihívását:

„A népek vagy az osztályok vagy az olyan népek, amelyek osztályok és történetük nincs, a költészetben kezdik felütni fejüket – s ezzel megkezdődik történetük. Vagy legalább is megkezdődhetnek. Folytatódása sok mindenben megfordul, ami meg is kezdődhetik, el is maradhat. Egyéb helyütt nem egyszer kifejtettem, hogy a területi nagy szétszórtság, az egyéb nemzetekbe történt túlságos beolvadtság, a nyelv és osztálybeli ezer szakadék s legfőbb összekötőnek csakis a vallás: a mai világban hitem szerint nem igen kedvez oly nagy vonású zsidó nemzeti törekvésnek, aminőről a cionizmus álmodik.

De bizonyos, hogy vannak zsidók a világon; vannak egy-egy nagy közösségen belül egy tagban, számosan, kifelé elkülönözöttek, befelé egy lélekben élő zsidók, kiknek akár zsargon, akár felélesztett és maivá fejlesztett héber nyelvünk tagadhatatlanul éppúgy saját nemzeti nyelvük, mint a hollandusnak az ő különvált niederdeutschja, vagy a franciának az ő szintén idegen, latin szövetű nyelve. Külön alakulásuknak, akár csak arra valóknak is, hogy, mint maguk is valakik, foghassanak össze eddigi elnyomóikkal, bizonyára megvan minden feltétele, s jelentkezését lehetetlen észre nem venni abban a régebben virágzó új-héber s újabb keletkezésű, de mind divatosabb zsargon irodalomban és sajtóban, melyről a világ keveset tud.”²⁹

A cionizmus kétszeri hangsúlyos tárgyalása a folyóirat első korszaka kezdete és végén sajátos keretbe helyezi a *Nyugat* első korszakának „zsidó kérdését”. A főszerkesztő és ideológiát gyártó és képviselő vezércikkíró gondolataiba enged bevilágítani, ahol ez az opció állandóan kísértett. Mint bizonytalaság a saját útja járhatóságát illetően, s tartózkodó elismerés azok irányába, akik ezt választják. S ez a ritkán közvetlenül megvilant, háttérben dolgozó megfontolás más árnyalatot ad a *Nyugat* (Ignotus) harcainak, amelyben a saját zsidó programjukat kívánták megvalósítani – egy másik, egy velük ellentétes zsidó program létezésével párhuzamban.

c) *Művészet*. Noha a folyóirat címlapján az „irodalom” után szerepel a „művészet” a *Múlt és Jövő* esetében nem érvényesül ez az alárendelés. A *Nyugatnak* – a kezdetektől fogva – erős képzőművészeti rovata volt, amely elsősorban tárlatokat, mint egyes művészeket szemlézett, s egy-egy képet is közölt, de hangsúlyozottan alárendelt szerepben.

Ha a *Múlt és Jövő*-ben az évenként kiadott, s a dimenziókat az egyes számok tartalomjegyzékénél reprezentatívabban összefoglaló „tárgymutatót” nézzük, akkor a „művészet” szó/fogalom először szerepel. Ha egybevetjük, s ez indokolt, a művészetről szóló írásokat a vizuális reprezentációval, akkor mindenképpen a művészetre esik a hangsúly. A lényeg viszont abban áll, hogy művészet és irodalom nem állt egymással alárendelt viszonyban, mint a legtöbb kulturális folyóirat esetében.

A különös viszonynak talán csak az egyik oka a tény, hogy mind a „zsidó reneszánsz”, s mind a cionizmus leginkább előtérbe helyezett művészeti területe a képzőművészet volt – már csak a kép-

tilalom gyors bepótlásának okán is. Hiszen Patai József, aki elsősorban irodalmár volt jobban ambicionálhatta volna a saját területét a szépirodalom. (Noha kitűnő képzőművészeti író, műgyűjtemény- és műterem-látogató is volt egyben.)

d) *Irodalom*. Irodalom és politika, vagy szélesebb értelemben: társadalom (világ) átalakító akarat és tevékenység esztétikai formákban és minőségben történő megvalósulása közötti viszony – ez minden jelenős folyóirat alapkérdése. Függetlenül attól, hogy a tisztán az irodalomért élő és dolgozó szerkesztők, írók tudatosan munkálkodnak a társadalom megváltoztatásán, vagy, „nem tudják, de teszik” alapon válnak az ország társadalom-politikai viszonyai membránjaivá. Az irodalom és a művészetek ugyan nem szolgáló funkcióban állnak az ügygel és programmal, ugyanakkor nem is elválaszthatóak tőle. Bennük emeltekben reprezentálódnak, s „megszüntetve megőrizve” szívódnak fel a társadalom direkterbb diskurzusai. Ezt a fontos viszonyt, éppen a *Nyugat* mozgalom és jelenség kapcsán jellemezte Komlós Aladár:

„Igaz, közvetlenül, aránylag ritkán szóltak bele a kor politikai harcaiba. De ha látszólag pusztán irodalmat csináltak is. Jelentőségében ez is túlnőtt a pusztán irodalmon, egy társadalmi szabadságharc tünetévé és előharcosává vált: s ez is volt a szándékuk vele. Még a rímeik is politika volt. Nincs ebben lehetetlen. Ha XIX. század eleji nyelvújításról elismerjük, hogy haladó mozgalom volt, miért ne ismernénk el a *Nyugat* irodalmi forradalmáról is? Hiszen az uralkodó osztályoknak nem csak politikája van, hanem erkölcsé, ízlése, esztétikája is, s ha a *Nyugat* főképp az utóbbi frontszakaszokat örölte is fel, ezzel is hasznos munkát végzett a fennálló bástyák bomlasztásában. Igaz, Ignotus és a *Nyugat* egyetlen politikai elve annak a követelése volt, hogy 'az írók, olyanok lehessenek, amilyenek'. De mi volt ez is, ha nem megtagadása a feudálkapitalista társadalom kötelező létformájának, erkölcsének, világnézetének? Igaz, a *Nyugat* csak azt kívánta az íróktól, hogy tudjon írni: ha e követelménynek megfelelt, elvben bármit elmondhatott a hasábjain. De ne feledjük, hogy itt a jól megírtság fogalmába beletartozott a stílus merész újszerűsége is, amely viszont az adott korban nálunk a gondolkodás nyughatatlanságával járt együtt. S a *Nyugat* vezetérei tudták, hogy 'aki az irodalom szabadságáért harcol, az a nemzet szabadságának is katonája.' (Ignotus: Kí-

sérletek 67. l.). Valóban, e korban a furcsa jelzőknek, rímnek, szókötésnek az volt a funkciója, hogy meghökkentse, gondolkodásra izgassa a tunya agyvelőket. [...] Nem *l'art pour l'art* volt ez tehát: Ignotus az irodalom önkormányzatát hirdette! Abban az időben pedig, mikor csak az uralkodó osztály volt hatalmas az irodalom irányítására, a politika beavatkozásának elvi visszaütése az új hangú irodalom s benne a haladó törekvések önvédelmét jelentette. Így a nyugatosok művészi harcaikkal valóban felkavarták a közvéleményt, fogékonyá tették az új politikai eszmék befogadására, a radikális polgárság és a szocializmus számára neveltek híveket.⁵⁰

Az esztétikumnak ez az ügy és programot szolgáló felfogása és módszere emelte a *Nyugat* irodalmi rovatát és természetét a modern magyar irodalom legfontosabb műhelyévé. Két egymásba kapaszkodott, s egymást felételező program termékeny „elfojtása” s egyúttal az esztétikumba semlegesítése-párlása nemcsak a magyar irodalom klasszikusainak második korszakát teremtette meg, de egy olyan hagyományt is, ami akkor is fennmaradt (a mai napig), amikor a történelem megszüntette azokat a viszonyokat (majd hordozóit is), amelyek ezt a különös, termékeny prést és olvasztótégelyt (vagy: Prokrusztesz ágyat) létrehozták. A zsidó és magyar entitás egymásba szervítésének kísérlete, s belőle az új minőségű, modern Magyarország kinyerése – 1908 és 1919 eleje között egy olyan eredményes és reményteli periódusa volt az irodalomnak, amelyet csak a reformkorszak irodalomba fel-emelő-szabadító korszakkal lehet összehasonlítani. Ezt az irodalmi hagyományt nem lehetett többé megkerülni, vagy elpusztítani, csak meghamisítani vagy kifosztani – de akarva, vagy akaratlan: igazodni kellett hozzá⁵¹.

Kétségtelenül a *Nyugat* útja tűnt adekvátnak a maga idejében. Nem csak a magától értetődőbb választás ígéretét nyújtotta, hanem – minden értékelés szerint is – esztétikai értelemben (az irodalomnak mi más szempontja lehetne?) a leggazdagabb eredményeket hozta. A holokauszt és a hozzá vezető folyamatok tapasztalatai, valamint a maga paradox volta ellenére is, ez az út hirdeti magát egyedül járhatónak ma is – a magyar nyelv- és kultúra keretein belül.

Mi lenne paradoxabb például, mint a *Múlt és Jövő* útja? Magyar irodalmat művelni, magyar nyelven, nem a magyar, hanem a zsidó egyetemesség jegyében. A *Múlt és Jövő* is az irodalomra és a művészetre – az esztétikai reprezentációra

helyezte tevékenysége, „termelése” fő hangsúlyát. Ez a *Nyugat* hatásának, vagy inkább kihívásának volt köszönhető. Nemcsak azért, mert a *Nyugat* közönségének egy részét kívánta megszólítani, hanem ami döntőbb: a modernség más formáit máshonnan – magyar forrásból – nem is vehette, mint a *Nyugattól*. (Vagy azokból az eredeti forrásokból, amelyekből a *Nyugat* is táplálkozott.)

A *Múlt és Jövő* behatárolta kulturális tér azonban a zsidó azonosságához kapcsolódott, s ezzel korlátot szabott a kifejezés szabadságnak, míg a *Nyugat* a társadalmi és lelki tartalmakat átlényegítettebben, gazdagabban fejthette ki az esztétikum tartományában. A *Múlt és Jövő*-ben az esztétikai reprezentációnak – a témának, a közelítési módnak – helyel-közzel és manifeszt módon zsidónak kellett lennie. Ez a kötöttség hol bezárt és lehúzott, hol pedig felszabadíthatott, kiteljesített. Mindkét mozzanat esztétikai követelménnyel járt. Ennek a vizsgálatával adós még az irodalomtudomány. Vagy: az ennél komplexebb, és finomabb – emlékezet-tudomány. (Még ha még nem is létezik ilyen diszciplína.) Főlősleges lenne itt akár a példálózás is, hiszen a *Nyugatot* (noha csak egyes rétegeit) és (válogatott) szerzőit olvassák, a *Múlt és Jövőt* pedig egyértelműen nem – miután elpusztult, vagy világgá szóródott a közege, amely létrehozta. Ez ugyan a *Nyugat* esetére is érvényes, de neki tíz évig sikerült erőltetnie egy fikciót – nevezetesen, hogy a zsidók békésen és alkotóan behalhatnak a magyar irodalom és kultúra karjaiba, s belőle magyarrá lényegülve, s általa másokat meg másfajta, modern magyarságra készítette, újraszülethetnek; és létrehozták azt a keretet (a moden folyóirat keretét) és azt az esztétikai tartalmakká és formákká átlényegítő gyakorlatot, ami – ha az újjászületés értelemszerűen elmaradt is – mégis fennmaradt, Leginkább azért, mert e fikció szülte hagyomány tíz évén kívül, másnak nem sikerült egy épkezláb és modern hagyományt nyélbeütnie.

A *Múlt és Jövő*-nek a zsidó meghatározottsága okán eleve a magyar olvasók nagyrészének a kihagyásával is számolnia kellett. De ki volt a magyar olvasó? E fogalom, maga is fikció. Hiszen például a *Nyugat* olvasótáborának java része (Fenyő Miksa kényszeredett beismerése szerint: kétharmada⁵²) zsidó volt. S miért ne olvashatta volna a *Múlt és Jövő*-t a nem zsidó olvasóközönség? (Ahogy például Szabó Dezső, vagy az *Alkotmány* és más jobboldali lapok publicistái rendszeresen olvasták.) Közülük miért csak azok akarták megismerni, akik el akarták pusztítani, vagy gettó létben tartani? Miért csak a „beleha-

lás”, s miért nem az „élet”? A párbeszéd. Amelynek lehetősége éppen Szabó Dezsőben, majd később Németh Lászlóban – a *Nyugat* legmarkánsabb tehetségű felfedezettjeiben, és darab ideig szerzőiben, majd ellenük lázadóiban villant föl a legőszintebben, mielőtt oda tették volna le a garast, ahová. Szabó Dezső a *Múlt és Jövő* szerkesztőihez intézett nyílt levelében írta:

„Tisztelt uraim, a zsidóság sorsa, külső és belső fejlődése lehet Önöknek első- és utolsó sorban zsidóprobléma, és az nagyon tiszteletreméltó álláspont. De nekem és sok másnak elsősorban – speciális viszonyok között – magyar probléma is. Ennek kijelentése szükséges, ez becsületes megjelölése a nézőpontnak. Mert megvallom, soraimmal vitát, becsületes, egészen őszinte, tisztító, irányító vitát szeretnék előidézni. Ferdítés, szellemeskedés, gyanúsítások az én derült erőmnek épp oly keveset fognak ártani, mint Önöknek használni. Nem adhatnánk-e példát arra, hogy a kultúra bizonyos fokán a legellentétebb nézeteket is teljes szellemi jóhiszeműséggel lehet összemérni?”³³

Patai így, és ilyen hangon válaszolt:

„Igen tisztelt uram! Igaz gyönyörűséggel olvastam azt a nyílt levelet, amelyet Ön a Huszadik Század márciusi számában a Múlt és Jövőhöz intézett. Amint, hogy igaz gyönyörűséggel olvastam az Ön becsületes fanatizmusba mártott tollának minden mélyszántású sorát. [...] Eszem ágában sem volt azt állítani, hogy Ön vagy más nem-zsidó, nem beszélhet a zsidóság problémáiról. Ilyesmit állítani valóban nem is elfogultság, hanem korlátoltság volna. A zsidó kérdés mai megoldása tudvalevőleg a Cromweldek, az Eötvös Józsefek szociális érzékének a munkája, akik meglátták azokat a hatalmas, terebélyes életfákat, amelyeknek a zsidóságból kisarjadó csiráit évszázadokon keresztül, mártírvérbe akarták belerohasztani. [...] És ma is örülnünk kell, ha egy Jászi Oszkárt, egy Szabó Dezsőt, a zsidóság, mint élő probléma foglalkoztatja. Sőt ma még inkább, amikor ez elől a probléma elől a zsidóságból magában, sajnos oly sokan, hőiesen menekülnek.”³⁴

Szabó Dezső pedig erre így reagált a *Huszadik Század* májusi számában:

„Dr. Patai cikke (Múlt és Jövő, 1914. április) őszintén, mélyen meghatott. Ha bármily irány –

judaizmus, katolicizmus, protestantizmus etc. ilyen emberséggel nyilatkozik meg: az én irányom is, és képviselőjét testvéremnek érzem. [...] Mély problémák a felvetett kérdések és sok-sok oldalt kívánnának. Talán máskor, más összefüggésben, részletesebb, gondosabb körültagozással fogok róla beszélni. És higgye meg Patai Dr. úr, hogy az, ami a mi vitánknak nemes tónust adott, éppen az, hogy zsidóságnkból, és magyarságunkból mindketten emberre tudtunk ágaskodni.”

Németh László, akit a *Nyugat* fedezett fel, első tanulmányaiban is a *Nyugat* alap ügyét és programját feszegette volna, vagy nyitott volna rólok párbeszédet. A „Nyugat írói” című portrészorozatában különböző – „Nyugaton kívüli sötét helyeken” (Németh megfogalmazása, aki a száműzetés keservével jellemezte, hogy a Nyugat/Osvát nem fogadta be, hanem „elszigetelte.”) Azonban az Ignotusról és a Hatvany-Ady levelezéséről szóló tanulmányai még a *Nyugaton* kívüli, a *Nyugattal* szemben álló fórumokon sem jelenhettek meg³⁵. Noha:

„A zsidó kérdés ott lappangott a tanulmányban, de én nem is akartam kitérni előle. A magyar élet egészségügye megkívánta, hogy erről a kérdéstről ne csak a rosszhiszemű izgatás és rosszhiszemű védekezés fecsegen, hanem a lelkiismeret is. Sajnos a magasabb lelkiismeret ebben a kérdésben mindkét részről úgy viselkedik, mint a rossz lelkiismeret. Kiváló keresztény írókat ismertem, akik négy szemközt, a magukra maradt szolgák megkönnyebbültségével, szidták a zsidókat, s nyilvánosság előtt kerekén letagadták, hogy egy zsidó azonossága, akár testi, akár szellemi megjelenésén észrevehető. De nem zsidó kenyéradók voltak-e, akik ezt a kétszínűséget többre becsülték, mert látszólag hasznosabb volt a rendezésre törekvők nyíltságánál.”³⁶

Ez a sok vitára és tudatos félreértésekre alkalmas adó könyv felfogható egy rendkívüli írói személyiség kibontakozása dokumentumának – mégpedig a *Nyugat* „vonzásai és választásai” vákumában, vagy hátterében. („Osvát nem értett meg. De van-e Magyarországon szerkesztő, aki Osvátnak, csak a bokájáig ér? Mással kávéházazni? Ez olyan lett volna, mint egy gróf után cipészlegényekkel szeretkezni.”³⁷ „Az érvényesülést én diákkoromtól úgy képzeltem el, hogy a Nyugat írói összegyűlnek egy asztalnál, én belépek, valaki föláll az asztalfőről, elém siet és azt

mondja: Isten hozott közénk. S aztán illedelmesen helyet foglalhatok az asztal végén. [...] Szabó Dezsőt a kiválása után követtem egy darabig, de azért ezután is csak azok maradtak számomra az igazi írók, akik a Nyugat főmunkatársai sorában szerepeltek. [...] Fenyő Miksától nem olvastam semmit, ami tetszett volna, de attól, hogy a Nyugat köréhez tartozott, mégis valami titokzatos csillogást kapott a neve, amelyet Gárdonyi Gézára sem a Bor, sem a Szunyoghy miatyánkja nem lophatott oda.”³⁸

Ahogy Szabó Dezsőnek Patai József volt egy meghatározott történelmi korszakban a partnere – még évekig jó viszonyban maradtak – úgy Németh Lászlónak Pap Károly, aki munkásságát szinte mértani arányban osztotta meg a *Nyugat* és a *Múlt és Jövő* között. Az ő egymással érintkező vitacikkeinek, recenzióinak a jellemzése is külön fejezetet érdemelne. Ezt egyébként részben elvégezte Keszi Imre *Németh László és a zsidóság* című tanulmányában, amelyben Németh Lászlóval egyetértésben jelentette ki:

„A lapító zsidóságnak fel kell vetnie a kérdést: Jeruzsálem, vagy Magyarország, az apák vagy a befogadók. Németh László kérdése így megfogalmazva, kissé nyers, és a magam részéről nem tudnék rá mást válaszolni becsülettel, mint Jeruzsálem is, Magyarország is, apák is, befogadók is. (Jeruzsálem persze itt nem tévesztendő össze Tel-Avivval: amivel azonosítjuk magunkat, az a zsidóság történelmi múltja.) – Két közösséghez senki sem tartozhatik egyszerre. De hát miért nem? Két egymással szembenálló futballcsapatban egyszerre résztvenni nem lehet, de két kultúra értékeit önmagunkban felszívni igen. A faj, éppen Németh László szerint, nem embertani, hanem erkölcsi fogalom. A népet többnyire tökéletlenül fedő élettani változat nem lehet eszmény, a nép sorsához illő magatartás: igen.’ Ezt a magatartást a zsidóság elsajátíthatja, anélkül, hogy Jeruzsálemét, apáit, zsidó-önmagának sajátos, gazdag, és mély színeit föl- adná. Egyetlen feltétele ennek: a zsidó és magyar magatartás sorsszerű összehangoltsága.”³⁹

Cikke végén nemcsak, hogy a párbeszédre hajlandó, de meleg barátsággal nyújtja ki a kezét feléje:

„Egyenlőre, mint a diaszpóra kisebbsége, barátsággal és szeretettel fogadjuk ezt a szorongás-átizzította, minden anti- és filoszemitizmuson túli, legmagasabb fokon tárgyilagos, mert a leg-

magasabb fokon szubjektív hangot. Ismétlem, zsidó vagyok, és minden zsidó elfogultságom Németh László mellett beszél. És túl a germánul bárgyú, talmud-hecces légkörön, bízom a nagy megegyezés és testvéri szövetség lehetőségében. Bízom benne, hogy a magyarság velem szembeni állásfoglalását nem a más, de a Németh László szava jelzi. Németh László, akit a magyarságban a legautentikusabbnak, mert a legnagyobbak egyikének ismerem.”

Keszi ezt a véleményét Németh László hirdedt-nevezetes *Kisebbségben*-je után megváltoztatta *A könyv népe a zsidó szellem és irodalom kérdéséhez* című, saját kiadású könyvecskéjében (broszurájában),⁴⁰ ahol ez utóbbi Németh László írás bírálatával egészítette ki, ennek a két írónak a párbeszédéből levonható tanulságokat.

Míg Keszi Imre a kortárs és érintett helyzetéből, valamint a magyar-zsidó viszony legegzenstenciálisabb korszakában kereste Németh László kezét,⁴¹ s majd vontta azt vissza, (a maga *Nyugathoz* való távolságtartó viszonyát, s munkáját az „ellen”-lapokban, érdekesen idézte fel a *Vallomások a Nyugatról* című vallomásgyűjteményben),⁴² addig Monostori Imre rendkívül adatgazdag, s kritikusan kommentált tanulmánya – *A magyar zsidóság képe Németh László tanulmányai-ban*⁴³ – szintén az író *Nyugattal*, és első főszerkesztőjével: Ignotussal szembeni konfliktusából bontja ki a zsidósággal szembeni álláspontját. Különösen megvilágító a 5-ös lábjegyzetben közölt, Földessy Gyulához írt levele, amely mély pszichológiai rajzát adja az író indítékainak.

A *Nyugatot* létrehozó ügy és program felülvizsgálatára nem volt fórum, nem volt mód és médium a „zsidó kérdés” kibeszélésére, éppen azért, mert az irodalmi élet csúcsait lefedte a *Nyugat*, s az egész létezésének ellentmondott a kérdés felvetése. Hiszen egy ilyen párbeszéd „két népet”⁴⁴ feltételezett volna, aminek a meghaladását tűzték ki a *Nyugat* létrehozói. Viszont a tény, hogy nem lehetett a kérdést felvetni, máig ható frusztrációt okozott.⁴⁵ Olyan hasadást, amelynek a mentén – s már egyenes ívű fonalként – forgácsolódott/forgácsolódik szét a magyar értelmiség alkotó ereje – s ezen „hagyományyá” lényegült önsorsrontásából válságok, sőt katasztrófa helyzetek sem mozdították ki.

Ahol ezt a kérdést nem csak ki lehetett beszélni, de ki is beszéltek – a *Múlt és Jövő*, a manifeszt módon cionisa *Zsidó Szemle* (1910–1938), majd egy újabb (s épp e két folyóirat hatására, de épp úgy a *Nyugat* hatására is elindult) nemzedék fo-

lyóirata, a *Libanon* (1936–1943) – szerintem a maga derékbatörtségével együtt is, a magyar zsidó folyóirat irodalom csúcsa.⁴⁶

Mindez csupán beszéd maradt, ha fontos beszéd is – és nem párbeszéd. A magyar kultúra egésze a marginalitásra ítéltetett beszédet nem hallotta meg. S hogy nem hallotta meg, az a *Nyugat* ügyének volt köszönhető; amely, ha sikeresen hajtotta volna végre a programját, s Ady Endrén, Schöpfung Aladáron és még egykettőjükön kívül tömegeket, egy egész közvéleményt győzött volna meg az igazáról, akkor bizonyára nem néznénk szerepét olyan tragikusan, ahogy ma kénytelenek vagyunk a végkifejlet ismeretében. Az induló *Nyugat* nem engedte ezt a beszédet, és erre már csak rátelepedett az alapítók utáni szerkesztők – egyébként egészen más hozzáállásból⁴⁷ történő elutasítása, vagy nagyot hallása ebben a létrehozó „kérdésben”. Hiszen a *Nyugat* első tíz éve olyan erős hagyományt és eszközt hozott létre – a modern folyóiratot –, amelynek csak a kormánykerekéhez kellett állni, s a hajó ment, vagy hanyódott magától is. Lehetett ugyan más irányba kormányozni – de gyökeresen más irányba mégsem, mert eredetileg úgy lett megkonstruálva, hogy a kormányrendszer is csak bizonyos szögekig engedte az irányváltást.

A magány-beszédet visszhangozta még tovább a zsidó törvények után a Komlós Aladár szerkesztette (szervezte, összefogta) *Ararát évkönyvek* (1939–1944), amelyek ugyan először egyesítették a magyar zsidó szellem valamennyi, – a *Múlt és Jövő* és a *Nyugat* útjait járó képviselőit és nemzedékeit, de már nemcsak, hogy végzetes magányban, azaz nem-zsidó partnerek nélkül, hanem – már kívül a magyar történelmen, amikor az egykori befogadók gyakorlatilag II. József 1790-es zsidó türelmi rendelete előtti időkre vetették vissza a Magyarországon lakozó zsidók közjogi és társadalmi állapotát.

Ha létre jöhetett volna a párbeszéd... – ez történelmietlen kérdés, mert nem jött létre. Hogy miért nem, arra sincs egyértelmű válasz. Noha itt több fogódzóra lelhetünk; s ezeket pedig a folyóiratok korszakaiban lehet keresni. Hiszen a folyóiratok életét három egységre darabolta a Monarchia-beli indulás, a trianoni sokk és a nyomorúságos állapotban visszanyert magyar függetlenség, valamint a belső és külső fasizmus, vagy inkább apokalipszis növekedő árnyéka, majd bekövetkezte. Ebben a nagy elbeszélésben kell vizsgálnunk a beszéd és párbeszéd egyéni felelősségén alapuló lehetőségeit.

Az évfordulóra emlékezés rutinnak tűnő gesztusa, s a nyomában kutakodás, kérdezés olyan problémákat vet fel, amelyek túlnőnek a gesztus értéken. A száz év, mintha el sem telt volna. Saját életünk élhető meg benne, – sokkal inkább, mint az ún. mai – amely talán csak száz év múlva ad némi fogódzót annak, aki az akkori (2108-as) helyzetét kívánja meghatározni. Ahogy nekünk sincs ma 2008-ban más választásunk, mint hogy 1908-ra, 1911-ra nézzünk- és kérdezzünk vissza, hogy megértsük, hová és miért jutottunk, s mi az előttünk álló döntés és feladat.

JEGYZETEK:

- 1 Avigdor Hameiri: „Tkufato sel Josef Patai.” *Haaretz*, 1953. Ápr. 24. Magyarul – Peremiczky Szilvia fordításában – Patai József és kora, *Múlt és Jövő*, 2008/2.
- 2 „És nem felesleges megjegyezni Patai különleges „szerencsés” sem: felesége Edit révén, akiről a költő Ady Endre azt mondta: „én nagyon gyanítom, hogy Miriamnak, Amram lányának a vándorlelke kelt életre benne, aki királyi tipegással táncolja a szabadság himnuszát, az elsőt a világon.” Patai Edit arisztokratikus, hagyományörző zsidó családból származott, kecses stílusú költőnő és kifinomult ízlésű esztéta volt, aki csodálatra méltóan érzékeny kifejezőmóddal rendelkezett. Azok, akik Patai házába jártak, tudták azt nagyon is jól, hogy mi volt része neki a *Múlt és Jövő* profiljának kialakításában egy teljes nemzedéken keresztül.” – emelte ki a feleség szerepét a Patairól szóló előbb idézett nekrológiájában Avigdor Hameiri is.
- 3 Erről a témáról lásd. „A Magazine as Intellectual and Family Home *The Hungarian Roots of Raphael Patai During His Years of Vocational Preparation* című előadásomat a Raphael Patai Jeruzsálembe érkezésének 75. évfordulója alkalmára rendezett konferencián (*Maavarim – ijon mebudov: leion 75 sanim l’bagirato Rafael Patai leJerusalim*) Jeruzsálemi Héber Egyetem Folklór Tanszék, 2008. május 27–28. Magyarul bővebben a *Múlt és Jövő* 2008/2–3-as számában: Folyóirat (a *Múlt és Jövő*) mint szellemi és családi otthon, A hivatására felkészülő Raphael Patai magyar háttere.
- 4 „A *Nyugat* minden sora az ő figyelmes vizsgálata után került a nyilvánosság elé. Számítalan cikkhez ő adta a tárgyat, az ötletet, a szempontokat. Tanácsait, ha néha nem is követték, de mindenkor komolyan vették, s ha másfajta következtetéseket is vontak le belőlük, mint Osvát, – felhasználták. Sok írás jóval tökéletlenebb formában került volna a *Nyugat*-ba, ha előbb nem Osvát Ernő bírálatán kellett volna keresztül mennie, ha nem kívánta volna meg az írótól, minden hiba kiküszöbölését.” Farkas Lujza: *A Nyugat és a századéleji irodalomforduló*, Budapest, 1935, 29.
- 5 Horváth Zoltán kidolgozta fogalom. Lásd nevezetes műve: *Magyar századforduló, A második reformnemzedék története 1896–1914* alcímét és előszavát. Budapest, 1961, 5-23.
- 6 Ebben Babits Mihály járt elől, nevezetes Magyar költő ezerkilenczitenkilencben című programcikkében, mely írás fordulatpont és őrségváltás a *Nyugat* történetében (Osvát is így értékelte ezt.) – Kösd ki a hajót! – kiáltott a költő. – Békét! – kiáltott. Nem tehetett mást – éppen azért, mert keresztény volt és szerette nemzetét. Politika? Nem politizált ő! Konzervatív volt és nem változott, s mikor a legelkeseredettebb verseit mondta a háború ellen: ugyanakkor nem Marxról, hanem Szent Ágostonról írt tanulmányt, s élesen bírálta a forradalmárok irodalmát, akik futuristák voltak: megtagadták a hagyományt, s újra akarták kezdeni a kultúrát! Minden értéket megóvni kívánt ő, s minden erőszakot gyűlölt. Izgatott ezért a háború ellen: nem izgatott

a forradalom mellett! Mikor azonban jött a forradalom, vértelen, s virágosan, s elvitte a háborút, mint egy napsugár a havat...- Quid multa? Iszonyatos torrens lett az elolvadt hóból, és a tavasz pusztítóbb a télnél. Ekkor ráeszmélt igazi magára, s borzadva nézett körül. Kik ezek? s mi történt? Evangéliumot hirdettek s Apokalipszis jött...Itt voltak újra: a népek Kivetettjei, a kultúra Blazirtjai, a rajongó és okoskodó zsidók. Tabula rasát akartak csinálni...s egy új, ezer esztendő középkortól féltünk. Új civilizációt ordítottak s már romboltak mindent, amit a háború meghagyott. És mink – mint a beteg: fölriad a lidércnyomásból, átfordul a másik oldalára: és kezdődik egy új, szörnyebb lidércnyomás...” *Nyugat*, 1919, 14-15 sz.

⁷ Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*, Debrecen, 2001. Eredetileg Mario D. Fenyő *Literature and Political Change: Budapest, 1908–1918*, Philadelphia, 1987.

⁸ „A részvényesek névsorának vizsgálata nyújthat némi értékes információt. A Hatvány-Deutch családon kívül néhány legismertebb és kevésbé ismert nagyiparos neve jelenik meg. Legtöbbjük tagja volt a GYOSZ-nak. A részvényeseknek, Ady kivételével, volt egy közös vonása, olyan vonás, amelyet a történészek és mások vagy túlhangsúlyoztak, különösen a Horthy rendszer és a második világháború alatt, vagy teljesen figyelmen kívül hagytak: minden részvényes zsidó, vagy kikeresztelkedett volt.” Fenyő Mario i.m 75., valamint a „Pénzügyi háttér” című fejezet egésze.

⁹ Farkas Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*, Budapest, 1933, 45. „A Nyugat-ot Fenyő és Osvát indítják kevés pénzzel nem annyira a közönség, mint az írók áldozatkészségére támaszkodva. Céljuk: a nyilvánosságra jutás. Kevéssel azután, hogy Fenyő kérésére, Hatvány az írógárdához csatlakozott, a Nyugat pénzügyi helyzete megjavult. Állandó szerződési viszony Osváton kívül csak Adyval volt a többiek cikkeknél kapták a honoráriumot. Minderre ebben az időben a Nyugat folyóirat bevétele még nem volt elegendő. A túlkiadások nagyrészt Hatvány, másikat – Móricz Zsigmond kedvéért – Kornfeld Móríc pótolta.”

¹⁰ Budapest, 2000. Nagy kár, hogy e kitűnő forrásmunka, és gyönyörű könyv-tárgy, csak egy antikváriumban kapható – abban az antikváriumban, amely a mű kiadására vállalkozott. (A Bor-da antikvárium dícséri a szép kiállítású könyv, s a *Nyugat* jogi és anyagi hátteréről megszületett legalaposabb munka.

¹¹ Schöpfung Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, Budapest, 1937.

¹² A forradalom és a magyar lateiner osztály. *Nyugat*, 1918/21–22.

¹³ Hevesi Simon: OMIKE, *Egyenlőség*, 1909. Szept. 12. Melléklet 1–3 old.

¹⁴ Dr. Weiller Ernő: Az Országos Magyar Izr. Közművelődési Egyesületnek egy éve. *Múlt és Jövő*, 1913. május 219-225.

¹⁵ A konstrukció lényegéről való pontos tudásunkat (ez például a *Nyugat* indulása esetében oly aggasztóan a mai napig sem kideríthető – az *Egyenlőség*nek köszönhetjük, aki megtámadta a *Múlt és Jövőt*, sikkasztással vádolva azt. („Kellemetlen ügy” júl. 12.) Támadása és a beinduló, majd Szabolcsi Miksa halálával miatt visszavont sajtóper adatai pontos eligazítást adnak ebben a kardinalis kérdésben, hiszen egy lap anyagi viszonyai jellemzik azt a társadalmi réteget és kisugárzását, amely azt létrehozta, s amelyet szignifikánsan képvisel. A *Múlt és Jövő* 1914. augusztusi számában jelent meg Hevesi Simon Szabolcsi Miksához közlésre megküldött levele, amely számszerűen is megvilágítja az anyagi konstrukciót. „A Múlt és Jövő kiadótulajdonosa, a szerkesztő, Dr. Patai József, aki a lapot az ő nagy tudásával és kitaró energiájával megteremtette és megalapozta. Az ő kiadóhivatala fedezi a lap előállításának és terjesztésének az összes költségeit. Az előfizetéssel kombinált 20, 30 koronás tagdíjakból bennünket szerződésünk értelmében csak bizonyos részesedés illet meg, az OMIKE rendes 4 koronás tagdíjának arányában, mely felett természetesen az OMIKE rendelkezik. Ha tehát az Egyenlőség kiszámította, hogy a Múlt és Jövő bruttó bevétele

két és fél év alatt 79.000 koronára rúgott – ami egy művészi folyóirat rengeteg költségeit tekintve inkább kevés, mint sok – úgy ezen bruttó bevételből a Múlt és Jövő csak az emített aránynak megfelelő összeggel tartozott az OMIKE-nek elszámolni, ami minden év végén, a központi irodánkban fekvő iratok szerint, meg is történt. [...]nem hiszem, hogy akadna egyetlen tag is, aki nem volna tisztában azzal, hogy amikor 20 korona fejében egy olyan folyóiratot kap tagilletményül, mint a Múlt és Jövő, akkor abból a 20 koronából csak bizonyos rész juthat az OMIKE tagintézményeinek. [...]Kiemelhete, hogy a Múlt és Jövő alig került valamibe az OMIKE-nek. A Múlt és Jövőt mi nem tekintjük nyereszkes vállalatnak, hanem kulturális öncélnak, melynek művelésére alapszabály szerűleg megállapított köteleseink körébe tartozik.” – Ez utóbbi mondat arra vonatkozik, hogy az OMIKE kultura támogatási alapjából, joguk volt az elszámoláson felül szubvenciót biztosítani, ami Hevesi szerint csekély összegű volt.

¹⁶ Személyes közlések, 1994-ből és 1996-ból.

¹⁷ A *Múlt és Jövő* 1927. decemberi számának (26.) „Megalakult a Magyar Zsidók Pro Palesztína Szövetsége” című közleménye fölsorolja az ideiglenes vezetőséget. A 107 név és mellette a tisztsegek és foglalkozások megnevezése szignifikáns mintát nyújt állításunk alátámasztására.

¹⁸ A cikk egyébként Ahad Haam válogatott írásai magyar kiadásában is megjelent. (*Válaszúton, Ál parasat derácibim*, Budapest, dátum nélkül, de ami kiemelendő: a Magyar Zsidó Pro Palesztína Szövetségének a kiadásában.)

¹⁹ Budapest, 1889.

²⁰ Lásd a *Magyar Zsidó Lexikon* róla szóló szócikkét

²¹ *Zabor*, magyarul: Budapest, 2000.

²² Például: Eötvös József báró. *Múlt és Jövő*, 1913, 343., Arany János. 1917. 87–89., Tompa Mihály. 1917, 408–410.

²³ A *Múlt és Jövő*ben Madách Imréről 13 publikáció szólt. Ezek közül kiemelkednek azok, amelyek *Az ember tragédiája* Avigdor Hameiri által héberre átültetett verziójáról számoltak be. (Négy publikáció) Ebben „mágikus szimbolikusan” egy olyan gesztust ünnepeltek, amely megtestesíti az ős-új országban az otthonra lelést, s egyben a különös magyar azonosság értékesítését is – az egyik legjelentősebb poggyászként, amit a magyar zsidók a Szentföldre hoztak.

²⁴ Szabó Dezső: Hommage aux mourants, klasszikus nyelv és radikalizmus”. *Nyugat*, 1914/2. Ebben az írásában Szabó Dezső ezt írta: „A latin nyelv azt a múltat jelenti, mely kalóz jogrendjével, gyilkos hitével, mint egy vérbe-húsba szervezett Main noire rémül szemekbe. Azután most is a latin nyelv jelenti a történelmet duhajkodó jogász deszentrát, a törvény érdekében cserkésző jog-brávókat, mindazokat a korlátokat, melyeket múltból gyömszölnék a fejlődés elé. A latin nyelv a radikális fülben a szicíliai véres est c-betűje.

Mint egy mutatója ennek a ténynek a zsidó intellektuelek állásfoglalása. Azt hiszem, hogy az ebben a kérdésben megkérdőjelezhető zsidók 85-90%-a határozottan a klasszikus nyelvek ellen szó-lana. Az elnyomott nép mindig többet örököl ősei húsából, mint a szabad, a korbács tovább visszhangzik egy faj testében, mint a cirógatás. A latin nyelv a zsidóság előtt az az egyház, mely szörnyű bosszú-Krisztusával rávampirkodott a zsidó testre, az a jog, mely szervezett hajtóvadászat volt fajuk ellen. Bármennyire is szabad legyen egy zsidó fájának elfoglaltságaitól, test-lelke tudatlan mély emlékezései visszahorkannak e nyelv előtt, mint a paripa a bevérzett víztől.

Mióta a zsidóság a magyar élet egyik elsőrendű tényezője lett: a szokott jelenség bekövetkezett. Vannak, kik ellenkező érdekszövetségbe verődve, farkasordítással üvöltönek az új erő ellen. Kritikátlan korlátozott gyűlölettel minden baj forrásává vádolják a zsidó fajt. Azután vannak, kik felismerve az új erő befolyását

minden téren, hasonlóan kritikátlan auszlag-filoszofiasággal terítnek bókokat az új hatalom elé.

Hiszem, hogy vitális érdek mindazon szálaknak a megvilágítása, melyekkel a magyar életbe beleszövődött a belénk testesült zsidóság. Hiszem, hogy ezt csak becületes, alapos vizsgálat és mindenfelé-bátor kritika teheti. Itt – a jelen tárgynál – csak egyetlen akarok megjegyezni. A magyar jövő közeli kialakulásánál döntő tényezőnek azt tartom, hogy milyen irányú lesz a zsidóság szerepe. Mert a magyarság jelentékeny része akarátát, esztét, kezdeményezését a zsidó barátjainál (vagy ellenségeinél) tartja. De éppen ezért s mert a mostani modern Magyarország óriási arányban az ő munkájuk s mert 2000 év óta sehol annyit és olyan egységesen nem produkáltak, mint nálunk: fatális és el nem alkudható kötelességei vannak a zsidóságnak. És ezek között egy legelső, legfontosabb. Eddig nem teheték, nem volt szabad tenniük, organikus bűn lett volna tenni. De most – hogy erejük megterjedett – egész jövő szerepük értéke attól függ, hogy milyen mértékben teszik meg ezt a kötelességet: teljenek el a múlttal, szívják magukba mindazt a jövőt, ami Európa múltjában van, béküljenek meg a múlttal a diadalmas organizmus izmos indulenciájával. Ők voltak, kik a felszabadulás után – bosszúból a múltért – 50 év alatt modern Magyarországot áronvesszőztek a vad megye-mozaikból. Ez a Magyarország jó részben az ő munkájuk, javaiban az ő dicsőségük, hibáiban az ő felelősségük. Itt mutatták meg alkotó lehetőségük teljét, itt kell, hogy erejük legyen 2000 év átasszimilálására. És nem értem ezalatt azt a külszines összevissza dilettantizmust, mely keresztény legendák keresztény primitív képek bekotnyeleskedésében merül ki s mely sok elegendő zsidó "cerebrális" szalonpóza. Hanem azt a lassú, alapos, organikus átalakulást, melyen át jövő lesz a múlt s mely szélesebb humanitást jelent."

²⁵ Egyébként a szerző, akiről jelenleg nem lehet többet tudni, mert semmilyen lexikonban nem szerepel a neve, 1920–22-ben a *Múlt és Jövő* hetilap segédszerkesztője volt.

²⁶ *Nyugat*, 1918/19.

²⁷ U.o. A cikket és kommentárja újraközölve: *Múlt és Jövő Új Sorozat*, 2008/1.

²⁸ A *Múlt és Jövő* közvetlen előzményében, a *Magyar Zsidó Almanach*-ban, az ő fordításában jelent meg a költő *Chanuka mécs* című verse.

²⁹ *Nyugat*, 1908/20.

³⁰ Komlós Aladár: *Vereckétől Dévényig*, Budapest, 1972, 285–286.

³¹ Erre a legpregnansabb példa a több ellen-*Nyugat* (ilyen volt Tormay Cecile *Napkeletje*, 1923–1940, jobb-, s a *Szép Szó*, 1936–1939 baloldaltól) közül a *Válasz* folyóirat (1934–1938) története is, amelyet „a harmadik út”, vagy az un. „népi” oldalról opponálta a *Nyugatot* – és főleg az eszméjét, az akkor már nem is létező, csak hagyományában, vagy hatásaiban élő Osvát-Ignotus vonalat. Ennek a folyóiratnak az alapításában valóban véltelenek voltak a zsidók. E folyóirat regénye azonban – mint Széchenyi Ágnes monográfiájából kitetszik – *Válasz 1934–1938*, (Budapest, 2003) – mégsem nélküli a zsidó narratívát. Ez – lehet leegyszerűsítve – a következő: Nem lehet megcsinálni a zsidó intellektuel erő nélkül (ahogy a *Nyugatot*, a *Magyar Csillagot* sem, még a zsidótörvények életbelépése után sem) – erre Németh László kezdettől fogva rájött, s ezt keresztül is verte szerkesztő társain, elsősorban Gulyás Pálon. Majd kaotikus viszonyok után hamarosan az kiderült, hogy nem lehet megcsinálni egy zsidó szerkesztő nélkül, s a *Válasz* viszonylagos professzionális szakasza a *Nyugat* felfedezte Sárközi György önfeláldozó munkájának köszönhető. De hiába ment át Németh László szigorú magyarság-vizsgáján

(rajta kívül még Gellért Oszkár, a *Nyugat* egy másik szerkesztője teljesítette a produkciót: úgy átváltozni zsidóból jó katolikus magyarrá, hogy nyoma se maradjon eredetének), hiába ő volt Laczkó Miklós kifejezésével az „asszimiláció eminense”, 1938, az első zsidó törvény után a *Válasz* szerzői nagy részének ez is sok volt, s a „Nekünk Mohács kell!” hagyományát folytatva inkább folyóirat nélkül maradt, s progresszív mondanivalójának – a falukutató szociografizálásának, amit szintén Sárközi indított el a *Magyarország felfedezése* sorozattal – nem hagyott szócsövet.

³² Fenyő Miksa: *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Vezér Erzsébet, Budapest, 1975, 111.

³³ Szabó Dezső: „Magyar zsidóság organikus elhelyezkedése, nyílt levél a Múlt és Jövő szerkesztőinek”. *Huozadók Század*, 1914, március.

³⁴ *Múlt és Jövő*, 1914, április.

³⁵ Csak a *Készülődés a Tanúra* kötetben, 1941-ben.

³⁶ *Ember és szerep*, Kecskemét, 1934, 47.

³⁷ U.o. 28.

³⁸ U.o. 33.

³⁹ *Libanon*, 1937/2.

⁴⁰ Budapest, 1940.

⁴¹ Aki azt elfogadta, s több más zsidó szerzővel együtt, meghívta az ellen-*Nyugat*, a *Válasz* folyóiratba munkatársnak – szerkesztő társa, Gulyás Pál ellenében, aki kifejezetten ellenezte a zsidó szerzők szerepeltetését az új fórumon, s mint az levelezésükből kitetszik, éppen a *Nyugat* reinkarnációjától, a zsidók itt is megrontó, meghamisító szerepétől féltette az új folyóiratot. Lásd erről Széchenyi Ágnes: *Válasz 1934–1938, Elvek, frontok, nemzedékek* című folyóirat-monográfiájának (Budapest, 2003) „A feladatok biztosítják a folyóirat magyar jellegét” című, bő levél idézetekkel alátámasztott fejezetét. Ebből egy jellemző passzus: „A *Válasz* tragikumuma, hogy nem mer határozottan (Széchenyien) *magyar* lenni: egy kicsit *Nyugat*, egy kicsit intellektuel, egy kicsit zsidó. [...] Egyfajta előkelőség Benned (és Bennünk) gátló elem: szégyellsz, (és szégyellünk) „barbár” lenni, pedig a görögökről, emlékszel? [...] Nincs más hátra: vagy tétova paktáló báránykák leszünk, vagy tömör falanxot, magyar falanxot alakítunk.”

⁴² Szerk. Rónay László, Budapest, 1971.

⁴³ *Hütel*, 2003/9.

⁴⁴ Németh László fogalma és cikkének címe, amelyikben Pap Károly *Zsidó sebek és bűnök-jét* fogadta. *Válasz*, 1935/10.

⁴⁵ Kierződött ez már Babits Mihály „Magyar költő ezerkilencszáz-tizenkilencben” című programcikkeiből is, amit szerintem tévesen tartanak egy adott helyzetre válaszoló megalkuvó cikknek. (Mi sem bizonyítja jobban, hogy Gellért Oszkár tanácsa ellenére ragaszkodott, hogy *Írók két világháború között* (Budapest, 1941) című tanulmánykötetébe felvegye ezt az írást. Lásd: *Kortársaim*, Budapest, 1954, 223.) De ezt a nézetet képviselik a *Tímár Virgil fia*, a *Halálfiat* és a *Kártyavár* című regényei is.

⁴⁶ Szerzői javarésze elpusztult a holokausztban, anélkül, hogy nagyobb ismertségre tettek volna szert, akár „zsidó körökben” is. Keszli Imre, Kardos László, Zsoldos Jenő, Vihar Béla élték túl az ismertebb nevek közül. Komlós Aladár egyik legfontosabb írását – *Egy megirandó magyar zsidó irodalomtörténet elé* – itt közölte, írt ide Bródy László, vagy Turóczi–Trostler József is, tehát mutatott – a *Múlt és Jövő* helyére lépő, integrációs kisugárzást is.

⁴⁷ „A *Nyugat* felülvizsgálta ugyan Osvát programját, levette az Osvát-Ignotus szerkesztőpáros nevét a borítóról, de végeredményben nem tagadta meg.” – foglalja össze tömören a fordulatot, s a jelentőségét Széchenyi Ágnes: i.m. 30.